

Годъ 5-й.

1916.

ХРИСТИАНСКІЙ ВОСТОКЪ .

СЕРІЯ, ПОСВЯЩЕННАЯ ИЗУЧЕНІЮ ХРИСТИАНСКОЙ
КУЛЬТУРЫ НАРОДОВЪ АЗИИ И АФРИКИ.

ТОМЪ V.

ВЫПУСКЪ II.

Издание Академіи Наукъ.

Содержаніе:

Меликсетъ-Бековъ, Л. Грузинскій изводъ сказанія о постѣ «араджаворъ» (стр. 73-111).	Марковъ, А. и Ернштедтъ, П. Еще о ковшѣ съ греческой надписью 1586 (стр. 144 - 146).
Бенешевичъ, В. Н. Грузинскій великій номоканонъ по спискамъ Тифлискаго Церковнаго Музея (окончаніе) (стр. 112-127).	Орбели І. Армянскія надписи на камнѣ (стр.147-154).
Орбели І. Богаванскій храмъ и его надписи (стр. 128-143).	Разныя извѣстія и замѣтки (стр. 155 - 156).
	Рисунки на таблицахъ XXXVIII – XLV.

ПЕТРОГРАДЪ.

ТИПОГРАФІЯ АКАДЕМІИ НАУКЪ (Вас. Остр., 9 лин., № 12.

1917.

Грузинскій великій номоканонъ по спискамъ Тифлискаго Церковнаго Музея.

(Окончаніе; начало въ XV, II, 349—377).

Д. Дополнительные статьи.

Дальнейшее содержаніе рукописей различно, и точки соприкосновенія обнаруживаются только въ частностяхъ.

Въ А слѣдуютъ:

а) 474 – 495 ძეგლისწერაჲ წისა და ღთვ შეკრებლისა კრებისაჲ. რი შემოკრბა ბრძანებითა კთლდ მსახურისა და ღთვ დაცვოვლისა მეფისა ჩინისა და აფხაზთა და ქართველთა რანთა და და კახთა მეფისათა პირთა თვს რნი ქოვემო მოკსენებლ არიან. (ყისავე ხილოვლისა და ოვხილა-ვისა...)

«Постановленіе святого и богособорнаго собора, который собрался по повелѣнію благовѣрнаго и богопомазаннаго царя нашего Давида, царя апхазовъ, картвеловъ, рановъ и каховъ, о ниже приведенныхъ дѣлахъ.

(Всего видимаго и невидимаго...)

постановленія Руисо-Урбнискаго собора 1103 г.

ბ) Покаянный номоканонъ своеобразнаго состава, заслуживающій особаго изученія; онъ начинается, повидимому, не съ начала:

496 – 593 კანნი მეექსე კართგენს შა შეკრბთა ორასათმუდმეტთა ნტრთა მთა. რა საცხებლი ხოვცესთა მრა არა იქმნებოდის. (ფოვრტოვნატოს ეპსკპსმნ თქა: წინასწრობილთა კრებათა შა...)

Τῶν ἐν Καρθαγένῃ συναθροισθέντων σιζ' μακαρίων πατέρων κανὼν ζ'. Ὡστε χρίσμα ἀπὸ πρεσβυτέρων μὴ γίνεσθαι. (Φορτουῆτος ἐπίσκοπος εἶπε. Ἐν ταῖς προλαβούσαις συνόδοις...).

встрѣчаются многочисленный правила въ срединѣ, напр. :

505 კნნი მეშვდე კრთგენს შეკრბთა ორასათშვდმეტთა ღთ შე-
მოსილთა მმთა. შვრთა შა შთავრდო-
მილთა დავებისა თვს (ავრილიოს
ეპსკპსმნ თქა: ოვკოთვ ძვრთა შა
შევრდომილმნ...)

514 კარტგენის შაშა წიშა კრე-
ბისა კნნთა ორმეოცდამესამე შემნ-
ებლთა თშ: (რა შემნნებლთა ნა-
ცოდვებთა განყოფილებისა ებრ...)

c) 593-616 კანნი შეცოდებლთანი
აღწერილი ნეტრისა მამისა ჩნისა
იეს მრ კოსტნტინეპოლელ მთვრე-
პსკპსისა რლსა ეწოდა მმარხველ:

(ოვწყებოვლ იყვენით ვდ ესე
ნტრი იე მმარხველი, ოვკნსკნლ იყო
ყთა მთრთა სჯლის კნნისა წესნი
აღწერნეს... ან:)

Τῶν ἐν Καρθαγένῃ συναθροισθέν-
των σιζ' θεωρόρων πατέρων κανῶν ζ'.
Περὶ τῆς τῶν ἐν κινδύνῳ καθεστῶτων
καταλλαγῆς. (Αὐρήλιος ἐπίσκοπος
εἶπεν Ἐάν τις ἐν κινδύνῳ καθε-
στῶς...).

Τῆς ἐν Καρθαγένῃ ἀγίας συνόδου
κανῶν μγ'. Περὶ τῶν μετανοούντων.
(Ὡστε τοῖς μετανοοῦσιν κατὰ τὴν τῶν
ἀμαρτημάτων διαφορᾶν...).

Κανόνες ἐπὶ τῶν ἀμαρτανόντων γε-
γραμμένοι ὑπὸ τοῦ μακαρίου πατρὸς
ἡμῶν Ἰωάννου πατριάρχου Κωνσταν-
τινουπόλεως, ὃς Νηστευτῆς ἐκλήθη.
(Ἰστέον, ὅτι ὁ μακάριος οὗτος Ἰωάν-
νης ὁ Νηστευτῆς μεταγενέστερος ἐγένε-
το πάντων, οἱ τοὺς τοῦ νομοκάνονος
ἄμους συνέταξαν... ἀμήν).

Грузинский текст (впервые изд. † А. С. Хахановым в совме-
стномъ съ Н. А. Зозерскимъ трудѣ: Номоканонъ I. II. въ его редакціяхъ
груз., греч. и слав. (Москва 1902), стр. 2 — 90¹⁾) представляет собою
сдѣланный св. Евѳиміемъ Святогорцемъ переводъ съ греческаго; но мнѣ
до сихъ поръ не удалось найти такой греч. списокъ номоканона, который бы
соотвѣтствовалъ груз. переводу. Впрочемъ, наблюдение надъ составомъ и тек-
стомъ перевода и греческихъ редакцій заставляетъ предполагать, что
св. Евѳимій самостоятельно переработалъ свой оригиналъ и переводилъ,
пользуясь не одной какой-нибудь греческой редакціей (=рукописью), а по
крайней мѣрѣ двумя.

Совершенно другой составъ дополнительныхъ статей въ В:

a) 563 – 565 წდისა ბასილის
კანონთა გნ: მონასტერსა შინა: ყნი-
ვემცა წესიერად არიან:
(მონაზონმან რნ ფოვცოს სახელი
ღდ...)

Τοῦ ἀγίου Βασιλείου ἐκ τῶν κανό-
νων <τοῖς> ἐν τῷ μοναστηρίῳ
<ἀσκοῦσι> πάντες κατὰ τάξιν.
(Μοναχός ὀμνύων ἐπ' ὀνόματι τοῦ
θεοῦ...)

b) въ концѣ приписанъ другимъ почеркомъ конецъ номоканона I о а н н а
П о с т н и к а (изд. Хаханова, стр. 92):

1) Полная неудовлетворительность этого издания отчетливо сознава всѣми и отмѣчена уже Н. Я. Марромъ (Виз. Врем., 1906, XII, 191—192); поэтому крайне необходимо новое изданіе.

556 – 566 ნოჯ ჟამითა განიკითხავ და განაწესებ კანონსა მონანოვლთასა.
...მადლითა ღისადთა. მათ თვთ მისცენ სტყე შწ წილ შემოქმედსა ყლთასა.
რლთისა არს დბდ ოჯკთი ოჯკე აწ:

566—568 пустыя (на стр. 566 заняты 2 верхнія строки).

c) 569 – 571 თოჯ ვწრ ჯერ არს შეწყნარება: რწი ჰოვრიათა გწნ სარწმოვნობასა ქენეთასა მოოჯკდებოდის: Goari Euchol., 282.

Πῶς δεῖ δέχεσθαι τὸν ἐξ Ἑβραίων τῆ τῶν χριστιανῶν πίστει προσερχόμενον.

d) 571-578 აღწერად ოვსროვლესი რე: თოჯ ვწრ ჯერ არს შეწყნარება რწი ჰოვრიათა გწნ სარწმოვნობასა ქენეთასა მოოჯკდებოდის:

Ἐκθεσις ἀκριβεστατῆ περι τοῦ πῶς δεῖ δέχεσθαι τὸν ἐξ Ἑβραίων τῆ τῶν χριστιανῶν πίστει προσερχόμενον.

PG, I, 1455 — 1461; А. А. Дмитриевскій, Богослужение въ русск. церкви XVI вѣка, прилож., 68—82.

e) 578 – 586 წესი რწი იქმნების მოქცეოვლსა ზწა სარკინოზთა გწნ. წიწსა მომართ და ქეშმარიტისა სარწმოვნობისა რწნ ქეთაღსა: PG, CXL, 124-135.

Τάξις γινομένη ἐπὶ τῷ ἀπὸ Σαρακηνῶν ἐπιστρέφοντι πρὸς τὴν καθαρὰν καὶ ἀληθινὴν πίστιν ἡμῶν τῶν χριστιανῶν.

f) 587-593 შეჩოვწნებანი იაკობიტთა და ყლთა ერთბოვწნებათანი. რლთთა თანა არიან სომეხნიცა:

Ἀποτάξεις τῶν Ἰακωβιτῶν καὶ πάντων τῶν Μονοφυσιτῶν, ἐν οἷς εἰσὶν καὶ οἱ Ἀρμένιοι.

(რლი სამაგელისა მისგწნ წვალეებისა იაკობიტთა და ხაჩეცართა... ვწა არს ჩოჯეოვლებად ახალმონათლეთად):

(Οἵτινες ἀπὸ τῆς αἰρέσεως τῶν Ἰακωβιτῶν καὶ Χατζιτζαρίων... ὡς ἐστὶν ἕθνος τοῖς νεοφωτιστοῖς).

g) 593-600 საცხორებელისა თვს ვწნებისა ქესისა: და ვდ ღთის მავწნებელნი არიან მეტყოვწლნი ვდ წო ოჯკოვდავო რლი ჯწარს ევოჯ და ივწე:

Περὶ τοῦ σωτηρίου πάθους τοῦ Χριστοῦ· καὶ ὅτι θεοπασχῆται εἰσὶν οἱ λέγοντες τό. Ἅγιος ἀθάνατος ὁ σταυρωθεὶς καὶ παθὼν.

(საზლოვარ რჩეოვლ კაცთა ყდ ბრმენთაღ არს თქოვმაღ... შესაძლებელ არიან თქოვმაღ:

(Ὅρος ἄριστος ἀνδρῶν πανσοφωτάτων τυχάνει λέγων... καὶ το θνητόν αὐτοῦ σῶμα μία φύσις λέγεσθαι δύνανται.

კითხვად მთ და მიმართივე მამხილებელი ღთის ვწნებოვლესისა მათისაღ:

Ἐρώτησις πρὸς τοὺς αὐτοὺς ἐλέγχουσα τὴν θεοπασχίαν αὐτῶν.

რლი ითქოვმის ჯრცმოვლად... და
თქნ თანა მომიოვვნებელისაცა მისისა):

Ὅν λέγετε σταυρωθέντα... καὶ σὺν
ὑμῖν τοῦ ποιήσαντος αὐτόν.

изъ Ὁδηγός Анаστασία Синаита глава 12-я (PG, LXXXIX, 196—204).

601 пустая вся.

h) 602 აღსრბა და ოვწყება მართ-
ლისა სარწმოვნობისა და წთა კრე-
ბათა თვს: რლთა ჯერ არს ყლთა
ქწანეთა თვს. რა კეთილად და გა-
მოწოვლილვით მეცნიერ იყნენ:
(მრწამს ერთი ღი.. და ცხრება
მერმისა სკნისსა ან):

Ὁμολογία καὶ ἔκθεσις τῆς ὀρθο-
δόξου πίστεως, καὶ περὶ τῶν ἁγίων
συνόδων, ἃς χρή δέχεσθαι πάντας
χριστιανούς, ἵνα ὁρθῶς καὶ ἀκριβῶς
φρονῶσιν.

(Πιστεύω σὺν εἰς ἓνα θεὸν.... καὶ
ζῶην τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἀμήν).

обычный символъ вѣры.

i) 602-603 წისა ფოტი პატრიარქი-
სა აღწერილი:

(ესრეთ მსწამს და აღვიარებ კთლვე
სამცქლო ეკლესიასა შა დაფოვძნე-
ბოვლი და ქადაგებოვლი სარწმოვნო-
ებად. შევიწყნარებ წთა და მსოფლი-
ოთა შვდთა კრებათა... ან):

Φωτίου τοῦ ἁγίου πατριάρχου ἐπι-
στολή.

(Οὕτω πιστεύω καὶ ὁμολογῶ τν ἐν
τῇ καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ ἐκκλησίᾳ
ἐφιδρυμένην καὶ κηρυσσομένην πίστιν,
ἀποδέχομαι τὰς ἁγίας καὶ οἰκουμενικὰς
ἐπτὰ συνόδους.... ἀμήν).

(сходно съ главой 5-й посланія патр. Фотія къ папѣ Николаю I (изд. Ва-
лѣтта, 140—142; Fabricii Bibl. Gr. ed. Harles, XII, 349—351).

k) 604—619 безъ заглавія вопросы и отвѣты:

კთხვდ. ღთისმტყლებასა შა რა-
ოდენთა აღიარენ ბოვნებათა: მიგბა
ერთსა:

კთხვდ რლსა: მგბა ღთების-
სა:

კთხვდ რად არს ღი: მგბა არსბა
ოვმიზეზო მინეზი ყდ ძლიერი.
ბოვნებისა ოვზეშთაესი არსებთა:

კთხვდ. რად არს არსებად: მგბა.
საქმე თვთ არსი...

Ἑρώτησις. Ἐπὶ τῆς θεολογίας πό-
σας φύσεις ὁμολογεῖς; Ἀπόκρισις.
Μίαν.

Ἑρώτησις. Ποίαν ταύτην; Ἀπόκρι-
σις. Θεότητα.

Ἑρώτησις. Τί ἐστὶ θεός; Ἀπόκρισις.
Οὐσία ἀναίτιος αἰτία πανακλή, πάσης
οὐσίας καὶ φύσεως ὑπερούσιος.

Ἑρώτησις. Τί ἐστὶν οὐσία; Ἀπόκρι-
σις. Πρᾶγμα ἀθύπαρκτον...

срав. Моск. Сип. Библи. № 432 (у архим. Владимира № 317), но въ концѣ отвѣты на вопросы о вселенскихъ соборахъ и помѣстныхъ даютъ цѣлый разсказъ о нихъ.

1) 619-620 განჩინებად სარწმუნოვნობისა: დადებოვლისა იწის მწრღთისმეტყუელისა გამოცხადებით საკვრველთმოქმედისა გრგლის მწრთ: ვა ხოვაშნებთა ღთისმშობელისადათა: და ესე იგი სარწმუნოვნობა არს რისა თვს გრგლი საკვრველთმოქმედმან ილოცა და ჩოვენებით ღწ ასწავა. და მან დაწერა ძილსა შინა. და ოდეს განელვდა ჴელთა აქოვნდა: (ერთ არს ღწ ი მამა...მწდის ესე სამება):

PG, X, 983—988; Pitra, I, 514.

m) 620 – 622 ლოცვა ღხინებისა მათ თვს რწნი ოვარისყოფისა გწ მოქცეოვლ იყვენ ქწანობად: ახლად თარგმნა ესე გწი: (მარ<თ>ალ ხარ შენ ოწ და წრფელ არიან განკითხვანი შენნი. რწ არა ცოდვათა შენთა ებრ ჩწ რწ გარდავჴვადით ჩწ მცნებათა შენთა... აწ):

Goari Euchol., 689—690.

n) 622 ლოცვა სხოვად ესეცა აღმსარებელსა ვწე წა: (ოწ ღწთო რწ პეტრეს და მეძავსა... აწ):

Goari Euchol., 537.

o) 622 სხოვად ლოცვა ეგრეთვე აღმსარებელსა: (ღწთო მაცწხრო ჩწო. რწ წწტყლისა ნათანის მიერ. შერადინანა ღწთ თვსთა ცწდვათა თვს. შწდლობა

Ἐκθεσις πίστεως, ἣν Ἰωάννης ὁ Θεολόγος ἐν ἀποκαλύψει Γρηγορίῳ τῷ Θαυματουργῷ ὡς κατ' ἐπιτροπὴν τῆς Θεοτόκου ὑπηγόρευσε. καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ πίστις, περὶ ἧς Γρηγόριος ὁ Θαυματουργός; ἐδηρήθη καὶ ὁ θεὸς ἐν ὀράσει ἐδίδαξε. καὶ ἐκεῖνος ἔγραψεν αὐτὴν ἐν ὑπνῷ καὶ ὅτε ἐξύπνισεν, ἀνά χειρὰς εἶχεν·

(Εἰς θεὸς πατὴρ... τριάς αἰ).

Εὐχή ἰλασμοῦ εἰς τοὺς ἀπὸ ἀρνήσεως ἐπιστρέφοντας πρὸς τὴν χριστιανισμὸν. «вновь перевелъ эту молитву Георгіѣ».

(Δίκαιος εἶ σύ, κύριε, καὶ εὐθεῖς αἰ κρίσεις σου· οὐ γὰρ κατὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν ἐποίησας ἡμῖν· παραβάντες γὰρ τὰς ἐντολάς σου... ἀμήν).

Εὐχή ἑτέρα ὡσαύτως εἰς τὸν ἐξομολογούμενον.

(Κύριε ὁ θεὸς ἡμῶν, ὁ τῷ Πέτρῳ καὶ τῇ πόρνῃ... ἀμήν).

Εὐχή ἑτέρα ὡσαύτως εἰς τὸν ἐξομολογούμενον.

(Ὁ θεὸς ὁ σωτὴρ ἡμῶν, ὁ διὰ τοῦ προφήτου Νάθαν μετανοήσαντι τῷ Δαβὶδ ἐπιτοῖς ἰδίῳις πλημμελήμασιν ἄφεσιν δα-

მიანიჭე. და მანასეს სინანოვლისა
თვს ლ~ცდ შეიწყნარა შენვე მონადცა
ესე შენი ს~ხლით. მონანოვ).

ρησάμενος καὶ τοῦ Μανασσῆ τὴν ἐπί με-
τάνοιαν προσευχὴν δεξάμενος, αὐτός καὶ
τόν δοῦλον σου τόν δεῖνα μετανοοῦντα).

Goari Euchol., 536; текстъ обрывается и далѣе одинъ листь вырѣзанъ.

p) 623 – 626 [ ] ზღისა თვს გნგ~ზ-
ლისა თვს ო~ისა ჩ~ნისა ი~ვ ქ~ესა [ ]
რადსამდე ი~ნე წ~წტყელ~სა.

(ადამისითგ~ნ: [ ] მესმა ო~ო
მავალისა შ~ს და შემეშინა რ~ ში-
შოვჭლევარ და დავიძალე. ეროვქისი...
ნათლიმც~მლისა. ჳმად ღაღადე-
ბისაა ოვდაზნოსა ზ~ა გ~ნჰზადეთ
გზად ო~ისაა ვ~ა თქ~ნ ესაია: ხ~ იხი-
ლა რად ი~ვ მომავალი თქოვჯა: აჰა
კრავი ღ~თისაა ამხოვმელი ცოდვათა
სოფლისათა.

Τοῦ Ἀδάμ. Τῆς φωνῆς σου, κύριε,
ἤκουσα περιπατοῦντος ἐν τῷ παραοείσω,
καὶ ἐφοβήθην ὅτι γυμνός εἰμι καὶ ἐκρύ-
βην ¹⁾). Τοῦ Ἐνώχ .... Τοῦ Βαπτιστοῦ.
Φωνὴ βοῶντος ἐν ἐρήμῳ· εὐθύνατε τὴν
ὁδὸν κυρίου, καθὼς εἶπεν Ἡσαΐας. ὅτε
δε εἶδε τὸν Ἰησοῦν ἐρχόμενον πρὸς αὐ-
τόν, εἶπεν· ἰδοὺ ὁ ἀμνός τοῦ θεοῦ ὁ αἰ-
ρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου ²⁾).

Въ *CDE*, хотя и есть отдѣльные статьи, находящія себѣ параллели въ
AB, все же общій составъ совершенно самостоятеленъ и своеобразенъ :

a) *C* 568 — 596, *D* 200^r — 217^r, *E* 258^r — 277^r

კანონნი შეცდ~ზლთანნი აღწერილი ნეტარისა მამისა ჩ~ნისა ი~ნეს მ~რ. კო-
სტანტინეპოლელ მთავარეპისკოპოსისა. რ~სა მმარხველ ეწოდებოდა:

(ოვწყებ~ლ იყავნ ვ~დ ესე ნეტარი ი~ნე მმარხველი ოვკანასკნელ იყო
ოვფროს ყ~თა მან. რ~თა შჯ~ლის კანონთა წესნი აღწერნეს...)

то же, что въ *A* подъ d).

b) *C* 596 — 613, *D* 217^r — 228^r, *E* 277^r — 289^r

მეგლის ³⁾ წერად წი სა და ღ~თივ შვეკრებ~ლისა კრებისა რ~ი შემოვრბა
ბრ~ძნბითა კთ~ლდ მს~ხრისა და ღ~თივ დაცოვლისა მეფისა ჩ~ნისა ღ~თ
აფხაზთად და ქართველთა რანთა და კახთად მეფი~სთა პირთა თ~ს რ~ნი
ქოვჭმომ მოვსენ~ზლ არიან:

то же, что въ *A* подъ a).

c) *C* 613 — 621, *D* 228^r — 233^r, *E* 289^r — 294^r

მეგლისწერად სრწ~ძნბისაა რ~ი
აღწერეს წ~თა მ~მთა კოსტანტინე-
პოლის შვეკრ~ზლთა წ~თა ხტ~თა
თ~ყნისცემისა თ~ს. ესე წარიკითხვისა
სოფე წ~ა და ყ~თა ეკლესიათა პლ~სა

Ἐκθεσις πίστεως ἣν ἐξέφώνησαν οἱ
ἀγιοὶ πατέρες, εἰ ἐν Κωνσταντινουπό-
λει συναμφοισθέντες, περὶ τῆς προσκυ-
νήσεως τῶν ἀγίων εἰκόνων· ἥτις ἀνα-
γινώσκεται ἐν τῇ ἀγίᾳ Σοφίᾳ καὶ ἐν πά-

კვესა წთა მარხვათასა. წაჟის წირვასა ზა შემოსილისა მდდელის გნ: გკნ მმო:

σαις ταῖς ἀγίαις ἐκκλησίαις τῆ πρώτῃ κυριακῇ τῶν ἀγίων νηστειῶν ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐνδεδυμένου πρὸς τὴν ἱεράν λειτουργίαν. πάτερ εὐλόγησον.

- 1) Быть. III, 10.
- 2) Сравн. Io, I, 23,29.
- 3) ძენგლის C.

(მცქლთა ქდგების გნ დამტკიცე-ბოზლნი და წისა სხრბისა ბრძნბათა დამორჩილზლნი ვდღე-სწლობთ დღესა ამას სატფოვ-რბისა და გნახლებისა სრწმნბი-სა ჩნისსა რესაია წწყლი იტყვს... ბასილი და კოსტანტინე მრთლმდზლთა მეფეთა სკნმცა (подраз. არს სკსნბლი): და მრთ-ლმდიდზლთა მრწმნთა მეფეთა ჩნთა მრლმცა არიან წელნი მეფო-ბისა მათისანი: კდცა ვიტყვან გერ-მანეს ტრასისა ნიკიფორეს: მეთოდის სნტრლთა მათ პტრიაქთა სკნომცა არს: ეგნატისი: ფოტისი: სტფნესი: ტრიფონისი: თეოფილატესი: პოლიევკტოსი: ანტონი-სი: ნიკზისა: მრთლმდზლთა პატრიაქთა სკნომცა არს სა<ხსნბ-ლი>: ყლთა მათ ლწლით შემოსი-ლთა მამათა და მრთლ მდზლთა მქდგებლთა... დზდ და პატივი თყნისცემა მამისა მისა და წისა სლისა აწ: (DE + და მარადის. D + და ოკოვნითი პკოვნიამდე ამინ:)

(Τῶ ἀποστολικῶ βεβαιωθέντες κη-ρύγματι καὶ ταῖς τοῦ ἀγίου ευαγ-γελίου ἐπόμενοι παραινέσεσιν, ἐορ-τάσομεν τὴν ἡμέραν ταύτην τῶν ἐγκαινίων καὶ τῆς τῆς ἡμετέρας πί-στεως ἀνανεώσεως· λέγει γὰρ Ἴσα-ῖας ὁ προφήτης... Βασιλείου καὶ Κωνσταντίνου τῶν ὀρθοδόξων βασι-λέων αἰωνία (подразум. ἡ μνήμη). καὶ τῶν ὀρθοδόξων πιστῶν βα-σιλέων ἡμῶν πολλὰ τὰ ἔτη τῆς βασιλείας αὐτῶν εἰσι. εἶτα λέγο-μεν· Γερμανῶ, Ταρασίω, Νικηφόρω, Μεθοδίω, τοῖς μακαρίοις πατριάρ-χαις, αἰωνία ἡ μνήμη. Ἰγνατίω, Φωτίω, Στεφάνω, Τρύφωνι, Θεοφυ-λάκτω, Πολυεύκτω, Ἀντωνίω, Νι-κολάω, τοῖς ὀρθοδόξοις πατριάρχαις, αἰωνία ἡ μνήμη. Πᾶσι τοῖς ἀθλοφό-ροις πατράσι καὶ ὀρθοδόξοις κήρυξι... δόξα τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῶ Πατρὶ καὶ τῶ Υἱῶ καὶ τῶ ἀγίω Πνεύματι νῦν. (DE + καὶ ἀεί. D + καὶ εἰς τοὺς αἰ-ῶνας τῶν αἰῶνων ἀμήν).

Это — синодикъ въ недѣлю православія въ своеобразной редакціи. Послѣдніе императоры, которымъ возглашается вѣчная память, — Василій II († 1025 г.) и Константинъ VIII († 1028 г.), а послѣдній константинопольскій патріархъ — Николай II Хрисовергъ († 996).

Среди переводовъ св. Евѣимія значится ძეგლის-წერად სარწმუნოე-ბისად, подъ которымъ и слѣдуетъ разумѣть находящійся здѣсь синодикъ въ недѣлю православія.

Е. Гелатскіе списки.

Когда появилась въ печати первая половина настоящаго труда, глабокуважаемый прот. К. С. Кекелидзе предоставилъ въ мое распоряженіе оказавшіяся у него описанія трехъ гелатскихъ номоканоновъ; помѣщая ихъ здѣсь въ нѣсколько переработанномъ видѣ.

F Рукопись Гелатскаго монастыря № 17 на бумагѣ, 30 x 21 сант., текстъ 23 x 15 сант., въ одинъ столбецъ, строкъ 27 и 28, писана почеркомъ XIII вѣка; края рукописи очень пострадали; всего въ ней 486 листовъ.

На л. 495^b рукой текста приписано:

<დაი>წერა წ~დ და ყ~დ ს~ლთა განმა-
ნათლებელი სჯულ<ის-კანონი> ჯე-
ლითა მწარედ და ფ~დ ცოდვილისა
მროველისა აბაშიძე...სადათა. ლ~ნ იცის
წ~ო ღთ~ისანო რ~ლ დიდნი ჭირნი
ვნახე უცთომელობისათ~ს დედაე
წურილი მედვა წინა. აწ უცბათ
ჩხრეკისათ~ს ნუ მწყევთ:

«Написанъ святой и всепросвѣща-
ющій души номоканонъ рукою тяжко
и много грѣшнаго Мровели Аба. . .
Богъ вѣдаетъ, святые Божіи, что
великія лишенія я испыталъ ради
безошибочности. Подлинникъ мелкій
предлежалъ мнѣ; не прокли-найте
меня за невѣжественное копанье!»

На л. 486^a позднѣйшей рукой:

მე ს~ლითა საწყალობელმან ბერმან
ბასილი დავდევე ესე წ~ად ს~ლთა განმა-
ნათლებელი წიგნი მოძღუარი სოფლისა
სჯულის-კანონი ნარუდუნევსა ჩემსა
მონასტერსა გესამანიას. ტაძარსა
ყ~დწ~ისა ღთ~ისმშობელისასა. სალხინე-
ბელად სულისა ჩემისა და სამლოცვე-
ლოდ კურთხეულისა დედისა ჩემისა
ბარბარესთ~ს. და თვთ მისსა სამწირვე-
ლოსა შ~ა დავსჯ მწერალი...

«Я, духомъ несчастный старецъ
Василій, положилъ эту души
просвѣщающую святую книгу вождь
міра номоканонъ въ предметъ моихъ
заботъ монастырь Геѳсиманію, въ
храмъ Пресвятой Богородицы на
утѣшеніе души моей и на поминъ
покойной матери моей Варвары.
И въ мѣстѣ служенія о ней я поста-
вилъ писца. . . ».

Ниже приписка 1589 года:

სახელითა ღმრთისადათა მამისა ძისა და სწლისა წმინდისადათა. და მეოხებითა ყდ წმინდა ღმრთისმშობელისადათა: ჩნ ქს ღმრ კურთხეულმან ძემან მეფისა პატრონისა ლეონისამან. ქართლისა კზ პატრიარქმნ. ნკზ. ბრძანებითა მეფეთ მეფისა პატრონისა სკმიონისითა გავაკეთე წმ ესე წიგნი სჯულის-კანონი ფდ დაშლილი და დაძუჭლებული ფდ ითა შრომითა ჩნდა საფარველად ორთა-ვე შა ცხრბათა და მეფისა პატრონისა სკმიონის მეფობისა წარსამარ-თებელად: წნო მმნო და მცქლნო შემწე და მეოხ მექმენით წე ოა ღა და მცხრისა ჩნისა იკ ქსსა: დღესა მას განკითხვისასა: მეფეთ მეფისა პატრონისა სკმიონისი მრავალცა არიან წელნი ცხრებისა მისისანი აწდა უკე ან: ქკსა სოზ გაკეთდა წმ ესე წიგნი კელითა დიაკონისა იოსებისითა:

«Во имя Бога, Отца и Сына и Святого Духа, и предстательствомъ Пресвятой Богородицы, мы, Христомъ Богомъ благословенный сынъ царя патрона Леона, Грузіи католикось-патриархъ Николай, по повелѣнію царя царей патрона Симеона поправиль святую эту книгу номоканонъ, сильно разстроенный и изветшавшій, съ большимъ трудомъ для покрова надъ нами въ обѣихъ жизняхъ и за преуспѣяніе царствования царя патрона Симеона. Святые отцы и апостолы, будьте помощниками и предстателями предъ Господомъ Богомъ и Спасителемъ нашимъ Иисусомъ Христомъ въ день Суда. Царю царей патрону Симеону многая лѣта житія его нынѣ и присно и во вѣки вѣковъ аминь. Въ корониконѣ 277 была исправлена святая эта книга рукою діакона Іосифа».

Католикось Николай († 1591 г.) — сынъ Леона II (царств. съ 1520 г. по 1574 г.), царя каховъ, выдавшего свою дочь за картскаго царя Симеона I (царств. съ 1588 г. по 1600 г.), упоминаемаго въ настоящей припискѣ.

На лл. 1— 469^b содержится все то, что имѣется въ G на лл. 1^a — 296^a и въ томъ же самомъ порядкѣ. Дополнительная же статья только одна, на лл. 469^b — 486:

ყდ განთქუმულსა პატრიარქსა ოა პეტრეს მდაბალი მაქსიმე მონაზონი მოთხრობად თავთავედი ქს ღმრთისა ჩნისა საცხორებელისა პასექისათს აღმწერალისა კანონისა მიერ მთარგმანებული:¹)

Τῷ πανευφρήμῳ πατριάρχῃ κυρίῳ Πέτρῳ Μάξιμος ὁ ταπεινὸς μοναχός. Διήγησις κεφαλαίων περὶ τοῦ σωτηρίου πάσχα τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἔρμηνευθεῖσα παρὰ τοῦ συγγραψαντος τὸν κανόνα.

G Рукопись Гелатскаго монастыря № 25 (по каталогу прот. К. С. Кекелидзе), на бомбицинѣ 29 x 19 сант., текстъ 22 x 12, листовъ 313, писана красивымъ почеркомъ XII—XIII вѣка, по 29 строкъ на страницѣ; она разбита, хотя листы сохранились всѣ. На л. 269^a запись очень мелкими

буквами:

..... გლახაკი ფ~დ ცოდვილი
გრიგოლი ჩახრუხადსძე მომიკსენეთ
წ~თა შინა ლოცვათა თქ~ნთა. ჩ~ნ
დიდის გულმოდგინებითა გარდავწე-
რე თვისითა ჳელითა ქე~ანეთა წინამ-
ძღუარი დიდი ესე სჯულის კანონი

«...убогаго прегрѣшнаго Г р и г о-
р і я Ч а х р у х а д з е помяните въ свя-
тыхъ молитвахъ вашихъ. Я съ боль-
шимъ усердіемъ переписаль собствен-
норучно вождя христіанъ великій сей

1) Исправлено мною, вмѣсто стоящихъ у прот. К е к е л и д з е словъ:
აღწერილისა კანონისა მიერ მთარგმანებელისა.

საუკუნოდ მოკსენებულისა და ჩ~ნ
ქართველთათ~ს ფ~დ ჳირთა თავს
მდებელისა არსენი იყალთოელისა
თარგმნილი: საუკუნო ყოს ღ~თნ
კსენებად მისი: არა რაღს სხვსათ~ს
მოვიჳირვე წერად ამისი თვნირ რ~ლ
სიყუარული მქონდა ცალკერძ წ~ინა
მონასტრისა პატიოსნისა ჳ~რისა და
მერმე ამის წ~სა წიგნისა. და ესე
დავიდევ გონებასა ჩემსა ა~დ უკ~თუ
ღირს მყოს ღმ~ნ და წდ~სა
მონასტრისა პატიოსნისა ჳ~რისა შ~ა
შეიწყნარონ არა დავაკლდები.
ხილვასა ამისსა: და თუ არა ვ~ე
ცოცხალ ვიყო მაშა თვთ კეთილ და
ვ~ე ცოცხალი ვიყო მე მქონდეს და
შ~დმ ჩემსა სადაცა ღ~ნ ინებოს: ხ~ მე
ბევრის ბევრეულითა ცოდვითა
აღტვრთული მომიკსენეთ ყლმ~ნ
ჳელად მიმღებმან ამის წიგნისამან:
წიგნისა სიმართლისათვს იჳკ ნუ
ვის გაჳუს. პირველ დედად მართალი
და კარგისა მწერლისა დაწერილი
მქონდა და თვთ რად არა
წარმოგიდგინებ კაცსა ამას
მოკსენებითა სახელისადათა: იოანე
დიაკონისა: წ~ის დედ~ფლისა

номоканонъ, переведенный приснопа-
мятнымъ и за насъ, грузинъ, много
трудоу подъявшимъ А р с е н и е м ъ
И к а л ` т о е л и—въчной да содѣлаеть
Богъ память его! Не ради чего-ни-
будь другого мнѣ понадобилось писа-
ніе этой книги, а лишь потому, что я
любилъ, съ одной стороны святой мо-
настырь Честнаго Креста, а съ дру-
гой—и святую эту книгу. И это я по-
ложилъ въ своемъ умѣ; но если спо-
добить меня Господь и въ святомъ мо-
настыреѣ Честнаго Креста примуть,
то значитъ, хорошо, и, пока буду
живъ,
я не лишусь лицезрѣнія этой книги;
а если нѣтъ, то, пока живъ буду,
будеть она у меня, а послѣ меня —
тамъ, гдѣ Господу будетъ угодно.
Меня же, отягченнаго многимъ
множествомъ грѣховъ, въ вашихъ
святыхъ молитвахъ помяните всякій
взявшій въ руки святую сію книгу.
Пусть не будетъ у васъ сомнѣнія въ
правильности книги: во-первыхъ под-
линникъ былъ правильный и напи-
санъ хорошимъ писцомъ,—даже по-

ბორენადს გაზრდილისადთა:
რ~ლ მე ესრე მესმა რ~ლ გ~ი
ბროლასა კათოლიკოს ყოფილსა
აქადთ მისებრი და მის უმართლესი
მწერალი არ გამოსრულა ჩ~ნ
ქართველთა ნათესავსა შ~ა: და
მერმე დიდ მოჭირვებით
შემიმოწმებია: ღ~ნ გარწმუნოს
ვინცა იკითხვიდეთ და ვინცა
სწერდეთ ამის გან ვითა ჰპოოთ
ეგრე დაწერეთ. მრავალნი უცხონი
სიტყუანი არიან გარნა დედასა
ეგრევე ვპოვე:

чему бы мнѣ не представить этого че-
ловека, упомянувъ его имя—Іоанномъ
діакономъ, воспитанникомъ святой
ца-рицы Борены. А я такъ слышалъ,
что со времени Георгія Бролы,
бывшаго католикоса, подобнаго ему и
болѣе исправнаго писца не нашлось у
насъ въ грузинскомъ народѣ. И
затѣмъ съ великимъ усердіемъ я
свидетельствую, Богъ да дастъ
увѣровать тому, кто бу-детъ читать и
кто будетъ переписы-вать съ книги,
какъ найдетъ, такъ и
списываетъ. Много есть иностран-
ныхъ словъ, но я въ подлинникѣ такъ
ужъ нашель».

На лл. 1^a—296^a находится систематическая и хронологическая части но-
моканона въ 14 титт. (опис. выше XV, II, вып. III, стр. 360—377); но прот.
Кекелидзе удостовѣряетъ, что правилъ апостоловъ Павла и Петра и Павла,
сохранившихся только въ А, и здѣсь нѣтъ, такъ что вступительныя статьи на-
чинаются со стоящей выше на третьемъ мѣстѣ Шекребад канонთა საეკლესიოთა.

Составъ дополнительныхъ статей начинается той же, какъ въ А, но въ
общемъ своеобразень:

а) л. 296^b - 309^b : ძეგლის წერად ქ~ისა და ღთ~ივ შუკრებლ~ისა კრებისად.
რ~ შემოკრბა ბღძანებითა კეთილად მსახურისა და ღთ~ივ დაცულისა მეფისა
ჩნ~ისა დავით აფხაზთა და კარტველთა(sic) რანთა და კახთა მეფისასა.
პირთათ~ს რ~ლნი ქუემო მოკსენებულ არიან:

ლ. 309^b - 311^b : მეფისა დავითს მონაზონი არსენი:

Сабининъ, საქართველოს სამოთხე, стр. 518 – 520.

ბ) л. 312^b - 313^b : უწყებად მიზეზსა ქართველთა მიქცევისსა თუ რო-
მელთა წიგნთა შ~ა აღიკსენების:
известное сочинение Ефрема Мцирѣ объ источникахъ обращенія Грузіи въ
христіанство.

Н   Рукопись Гелатскаго монастыря № 26 на бумагѣ, 1761 года; 21 x 16,
текстъ 15 x 10, лл. 437 по 24 строки на страницѣ. На л. 437^a запись
переписчика рукописи:

დბა ღის რნ მოსცის ჩემებრ
უვიცთა შეძლებად აღსრულებად ესე ვი-
თართა მცნებათა სათნოთა ღთისათა:
რღისა შეწევნითა აღცაესრულა წიგნი
ესე კელითა ჩემ ცოდვილისა ქლქსა
ტვილისსა სანახებსა ჯღის მონასტრისასა:
მისვე ჯღრისა დეკანოზის იწესითა: რი
მთხოველ ვარ მხილველთაგნ შენდო-
ბასა. დაღაცათუ არა რადმე საჩინო არს
კელი ესე ად მაღლითა თქნითა
სიმართლითა აღსავსე არს: ად კდცა
გვედრები მხილველთა თუმცა სადამე
იხილოთ ცთომილი რამე ნუ მწყევთ
სიყრლისათღს ღისა: ნოენბერსა იბ: ქეღს
აქეთ 1761.

«Слава Богу, Который далъ невѣ-
жественному вродѣ меня исполнить
такія угодныя Богу заповѣдп, съ по-
мощью Котораго исполнена эта книга
во владѣнїи Крестнаго монастыря ру-
кою моею, грѣшника Іоанна, того
же монастыря деканоса, который
просить прощенїя у видящихъ книгу,
ибо, хотя почеркъ этотъ не бле-
стящъ, но милостїю вашею полонъ
точности. Но затѣмъ умоляю видя-
щихъ эту книгу, если гдѣ-нибудь
недочегъ усмотрите, не проклинайте
ради любви Божїей. Ноября 12,
1761 г. отъ Христа».

На л. 437ъ почеркомъ мхедрули приписка 1776 года:

წყლითა ღთისათა ჩწ აფხაზ იმერ
გურია სამეგრელოდა ესეიგი არს სდ
ქვემოდა ივერიისა კათალიკოზ მამათ
მთავარმან იოსავ დავითიანმან თვთ
საფასითა ჩემითა აღვაწერინე წდდ ესე
სჯულის-კანონი: და ვინა<დ>თგან თანა
მაქუნდა ეპარხიაცა გაენათისა
თანამდებცა ვიყავ მსახურებად შენდა:
ამისთღს გიძღვენ მოგართვ და
შემოგწირე წიგნი ესე სჯულთა, ხ
უფროსლა სღთა გამობრძმედელი:
შენ სოლომონებრსა ტადარსა უფროსლა
ეთერებრად ღმერთებრ მთენარესა
თყის სიტყ-ვერთა დედღალსა
ხახულისა ღთის მშობელსა... მარტს
კბ ქესითგნ ჩლოვ:

«Милостїю Божїею, мы, архїерей
Іосифъ изъ рода Давидова, католи-
косъ Абхазїи, Имерїи, Гурїи, Мин-
грелїи, т. е. всей нижней Иверїи, на
свои средства заказалъ написать свя-
той этотъ номоканонъ; и такъ какъ у
меня была и епархїя Гаенатская, то мнѣ
надлежало служить Тебѣ; поэтому я
принесъ Тебѣ въ даръ и пожертвовалъ
эту книгу канонъ, болѣе всего души
очищающую, какъ черезъ горнило,
Тебѣ, въ храмѣ Соломоновомъ особенно
эвирно по божественному озаряющей
всѣхъ словесныхъ Царицѣ, Хахульской
Божїей Матери. Марта 22, отъ Христа
1776 года».

Рукопись воспроизводитъ въ точности составъ G; только среди допол-
нительныхъ статей нѣтъ письма Ефрема Мцирѣ, на мѣсто котораго въ ней
имѣются находящїяся въ В подъ с, е, f. Такимъ образомъ дополнительныя
статьи слѣдующїя:

а) постановлїня Руисо-Урбнисскаго собора;

ბ) ლ. 383^b – 389^a: თუ ვითარ ჯერ არს შეწყნარება რომელი ჰურიათაგ~ნ სარწმუნოებასა ქე~ანეთასა მოუკდე-ბოდეს:

Πῶς δεῖ δέχεσθαι τόν ἐξ Ἑβραίων τῆ τῶν χριστιανῶν πίστει προσερχόμενον.

с) вѣроятнѣ всего, что есть здѣсь и указанная въ В статья подъ d: на лл. 383^b—389^a слишкомъ много мѣста для одной предыдущей статьи.

d) ლ. 389^b – 393^b: წესი რ~ი იქმნე-ბის მოქცევასა ზ~ა სარკინობთასა:

Τάξις γινομένη ἐπί τοις ἀπό Σαρακηνῶν ἐπιστρέφουσιν.

e) ლ. 394^a – 419: შეზუენებანი იაკობიტათა და ყ~ლთა ერთბუნებობათა: რლ~თა თანა არიან სომეხნიცა:

Ἀποτάξεις τῶν Ἰακωβιτῶν καὶ πάντων τῶν Μονοφυσιτῶν, ἐν οἷς εἰσὶν καὶ οἱ Ἀρμένιοι.

III. О первоначальномъ составѣ грузинскаго номоканона и обстоятельствахъ его появления.

Конечно, грузинскій переводъ номоканона первоначально воспроизводить въ точности прежде всего то, что было въ греческомъ оригиналѣ существеннаго, и вопросъ можетъ возникнуть лишь о томъ, были ли тогда же переведены и какія-нибудь – или – всѣ дополнительные статьи греческаго оригинала, и не были ли тогда же прибавлены памятники грузинскаго права. При рѣшеніи этихъ вопросовъ нельзя цѣпляться исключительно за данный извлекаемый изъ самихъ списковъ грузинскаго номоканона. Вѣдь, если бы не дошелъ до насъ А, мы съ увѣренностью должны были бы на основаніи всѣхъ прочихъ, вопреки вѣскимъ фактамъ и соображеніямъ (см. стр. 359), утверждать, что правила апп. Павла и Петра и Павла первоначально не были переведены¹⁾. Но такъ же, случайно или намѣренно, могли оторваться отъ первоначальнаго состава и другія статьи и оказаться въ совершенно другомъ, даже неподходящемъ мѣстѣ, а въ дошедшихъ до насъ спискахъ номоканона на составѣ дополненій могъ сказаться результатъ уже позднѣйшей работы надъ нимъ. Однако, въ настоящее время приходится пока ограничиться тѣмъ, что даютъ сами списки, да и то нѣтъ возможности использовать надлежащимъ образомъ весь матеріалъ изъ-за временной недоступности его мнѣ.

Протоіерею Кекелидзе удалось найти въ G очень важную запись Григорія Чахрухадзе относительно того, что переводчикомъ номоканона былъ Арсеній Икалтоели, о которомъ о. Кекелидзе собралъ свѣдѣнія уже въ XV, 1914, III, 139 —141 (гдѣ опубликована и часть самой записи). Сподвижникъ Ефрема Мцирѣ на литературномъ поприщѣ, Арсеній жилъ въ

Константинополь въ основанномъ имп. Константиномъ Мономахомъ(1042-1054) монастырь св. Георгія въ Манганахъ, гдѣ находилась и основанная тѣмъ же императоромъ высшая богословская и философская школа. И самъ Арсеній въ Икалто устроилъ академію и поддерживалъ дѣятельныя сноше-

---

1) Дѣйствительно, прот. Кекелидзе въ письмѣ ко мнѣ, на основании отсутствия этихъ правилъ въ гелатскихъ спискахъ и въ тифлискомъ (очевидно, текстъ на лл. 1—6 въ А считается прибавкой позднѣйшаго времени) высказываетъ догадку: «мнѣ думается, что эти правила не принадлежать къ первоначальному составу грузинскаго номоканона».

нія съ учеными грузинами. Перу его принадлежать переводы византійскихъ богословскихъ трактатовъ и полемическія сочиненія противъ яковитовъ и несторіанъ.

Вопросъ о времени перевода номоканона Арсеніемъ о. Кекелидзе рѣшаетъ въ своемъ письмѣ ко мнѣ такъ: «Извѣстно, что дѣянія Руисо-Урбнисскаго собора 1103 года составлены и проредактированы Арсеніемъ Икалтоели; дѣянія эти уже предполагаютъ существованіе на груз. языкѣ великаго номоканона: составъ послѣдняго въ дѣяніяхъ указывается въ редакціи Арсеніевскаго перевода; значить, переводъ этотъ сдѣланъ въ концѣ XI вѣка, приблизительно, въ послѣднемъ двадцатилѣтіи его». Поэтому о. Кекелидзе въ томъ же письмѣ рисуетъ положеніе дѣла перевода правилъ до Арсенія такъ: «До Арсенія Икалтоели на груз. языкѣ великаго номоканона не было: онъ первый перевелъ его. Доводы Ваши о существованіи въ X вѣкѣ и началѣ XI грузинскаго великаго номоканона меня не убѣждаютъ. Въ самомъ дѣлѣ, указаніе каталога Синайской монастырской бібліотеки 3600 4000 3600 скорѣе относится къ книгѣ литургическаго характера; Именемъ 3600 ни разу, нигдѣ книга каноническаго содержанія не называется, но литургическая очень часто: 4000 3600 это названіе Великаго Канона Андрея Критскаго, а также техническій терминъ для обозначенія изданной мною (т. е. прот. Кекелидзе) редакціи Святоградскаго Устава (см. Іерусалимскій Канонарь, стр. 12 —13, 37), одинъ экземпляръ которой, именно X вѣка, имѣется и на Синаѣ. Этотъ 3600 именно и обращался въ Грузіи въ двухъ редакціяхъ: большой (4000) и малой — сокращенной. Выраженіе св. Евѳимія Аѳонскаго — მცირეს რეულის-კანონსს не указываетъ непремѣнно на «великій» номоканонъ: რეულის-კანონ-омъ онъ называетъ свой переводъ правилъ VI всел. собора; эту свою работу онъ могъ назвать მცირე въ сравненіи съ эксцерпированнымъ имъ въ одной части великимъ номоканономъ на греческомъ языкѣ, если это не есть выраженіе скром-

ности великаго книжника. Имѣя въ виду характеръ переводческой деятельности св. Евѳимія, категорически можно сказать, что онъ не переводилъ бы ни правилъ VI всел. собора, ни номоканона Іоанна Постника, если бы до него уже существовалъ въ переводѣ великій номоканонъ. Выраженіе въ реестрѣ 1020 года католикоса Мелхиседека — სჯულობ-კანონი ჰბაღო, можетъ обозначать новую книгу переводовъ того же самаго Евѳимія, во всякомъ случаѣ слово ჰბაღო не указываетъ непременно на великій номоканонъ». «Итакъ, но моему, до Арсенія Икалтоели грузинскаго великаго номоканона не существовало. Характерно въ этомъ отношеніи одно выраженіе въ записи Григорія Чахрухадзе къ номоканону Арсенія (рук. Гел. мон.

№ 25); этотъ Григорій, по видимости, подвижникъ Крестнаго монастыря, говоритъ: «если Богъ сподобитъ меня <того>, что книгу сію примутъ (შეიწყობონ) въ святомъ монастырѣ Честнаго Креста, тогда хорошо — пока я живъ, не лишусь возможности видѣть ее». Списокъ Григорія (№ 25), хотя я его отношу къ XII—XIII вѣку, безъ сомнѣнія не позже XII вѣка, ибо онъ сдѣланъ съ рукописи воспитанника царицы Борены (2-ая жена Баграта IV † 1072), діакона Іоанна, память о которомъ еще жива была въ современникахъ Григорія. Значитъ, въ XII вѣкѣ Григорій сомнѣвается, примутъ ли въ Крестномъ монастырѣ великій номоканонъ; слѣдовательно, номоканонъ св. Евѳимія даже въ XII вѣкѣ былъ живъ въ нѣкоторыхъ центрахъ грузинской монашеской и книжной жизнедеятельности».

Для меня отвѣтъ на вопросы, рѣшенные досточтимымъ о. Кекелидзе, далеко не представляется легкимъ и яснымъ, и прежде всего потому, что недостаточны доводы, приведенные въ пользу признанія Арсенія авторомъ перевода. Прямое указаніе записи Григорія Чахрухадзе возымѣетъ полную силу лишь тогда, когда будетъ подкрѣплено сопоставленіемъ языка перевода номоканона съ другими переводами Арсенія, такъ какъ, вѣдь, свидѣтельство Григорія могло основываться не на записи хотя бы самого переводчика, а на томъ, что Арсеній пишетъ къ царю Давиду Строителю о канонахъ, или что гдѣ-нибудь встрѣтилась Григорію такая помѣтка какъ въ *B* подъ *m*, и онъ отнесъ ее ко всему номоканону. Слѣдуетъ еще поискать слѣдовъ пользованія канонами въ грузинской письменности до Арсенія и послѣ Арсенія, и особенно важно было бы найти слѣды существованія другого, притомъ самостоятельнаго перевода, независимаго и отъ номоканона св. Евѳимія. Вѣдь, иначе трудно себѣ представить, чтобы при тѣсныхъ связяхъ политическихъ и церковныхъ, существовавшихъ особенно въ IX—X и XI вѣкахъ между Грузіей и Византіей, грузинская церковь могла обхо-

даться безъ перевода канонѡвъ, основнаго источника ея права, и довольствоваться трудомъ св. Евѡиміа, преслѣдовавшимъ совершенно спеціальную задачу регулировать покаянную дисциплину. Можетъ быть, удастся со временемъ подобрать болѣе убѣдительные слѣды существованія перевода великаго Номоканона до Арсенія, чѣмъ тѣ, которые приведены уже мною, но и эти нельзя все же недооцѣнивать, какъ дѣлаетъ о. Кекелидзе: св. Евѡимій не могъ назвать свой номоканонъ малымъ въ сравненіи съ греческимъ, грузинамъ неизвѣстнымъ, и въ реестрѣ Мелхиседека упоминаніе о новомъ номоканонѣ, въ виду присылки книгъ изъ Византіи да еще для нуждъ центральнаго органа церковнаго управленія, должно быть отнесено скорѣе къ великому номоканону, чѣмъ къ труду св. Евѡиміа.

Нѣтъ данныхъ и опасенія Григорія относительно того, примутъ ли его книгу въ Крестномъ монастырѣ, ставить въ зависимость отъ того, удастся ли этой книгѣ вытѣснить номоканонъ св. Евѡиміа или нѣтъ. А вотъ дѣйствительно важно отмѣтить то, что списокъ Григорія, какъ и А, сразу послѣ основнаго ядра номоканона ставитъ Руисо-Урбнисскій соборъ, тогда какъ не подлежитъ сомнѣнію, что греческій оригиналъ содержалъ какой-нибудь изъ тѣхъ составовъ дополнительныхъ статей, которые сохранены въ *BH*: не есть ли это отсутствіе греческихъ дополнительныхъ статей результатъ работы Арсенія? Но, въ такомъ случаѣ, сократилъ ли онъ самъ какой-нибудь списокъ въ родѣ *GDE*, или же *GDE* явились на основѣ его работы? Кажется, что наблюденія надъ составомъ дополнительныхъ статей, переведенныхъ съ греческаго, даютъ возможность разбить ихъ на группы разновременнаго происхожденія и тѣмъ дѣлаютъ вѣроятной длинную исторію грузинскаго перевода номоканона еще до Арсенія; отмѣчу, напр., что синодикъ въ недѣлю православія очень хорошо подходитъ ко времени католикоса Мелхиседека.

Итакъ, только условно можно говорить, что великій грузинскій номоканонъ есть трудъ Арсенія Икалтоели, появившійся въ кондѣ XI вѣка; точное установленіе его состава и времени происхожденія есть дѣло будущаго изслѣдователя.

В. Н. Бенешевичъ.